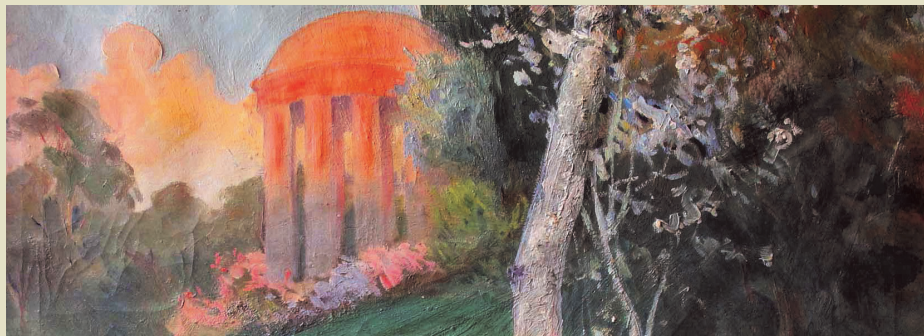

LA CULTURA QUE ENS SALVA I ALTRES ESCRITS

ORIOL PI DE CABANYES

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

ORIOL PI DE CABANYES

La cultura que ens salva i altres escrits

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2021

Amb la col·laboració de

Primera edició, novembre de 2021

© Oriol Pi de Cabanyes, 2021

La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona

ISBN: 978-84-9191-196-8

Dipòsit legal: B. 16130-2021

Imprès a Gráficas Rey

Disseny de la col·lecció: Jordi Avià i Blanca Hernández

Sumari

1. La cultura que ens salva	5
2. La veritat	7
3. El jutge Virata	9
4. Antígona	11
5. Espanyes medievals	13
6. La malvasia, de Grècia al Garraf	15
7. Verntallat i la Catalunya moderna	17
8. Els sefardites catalans	19
9. El Botticelli de Cambó	22
10. Lluites de poder a la magistratura del sis-cents	24
11. En el bicentenari del pare Claret	26
12. Catalanitat espanyola	28
13. Sinibald	30
14. Sentit col·lectiu	32
15. Maragall, encara	34
16. Josep Maria Cadena	36
17. Uns Goya a Catalunya	38
18. L'arquitecte Domenico Bagutti	40
19. La muntanya màgica de Catalunya	42
20. Goethe i Montserrat	44
21. L'abat Escarré: del mite a la història	46
22. Més sobre l'abat Escarré i els mites	49
23. <i>El Pessebre</i> a Jerusalem	52
24. Traduir poesia	54
25. Prat de la Riba, ara fa cent anys	56
26. Revisió Solé-Tura	58
27. Reconsideració de Josep Pijoan	60
28. Zuric, 1917	62
29. Dannunziana	64

30. El 1918 de J. V. Foix	66
31. Com passa el temps	68
32. Alexandre de Riquer	70
33. Rusiñol, revisitat	72
34. Retrat del Dalí cadell	74
35. Utrillo	76
36. El coronel Macià	78
37. Macià, 80 anys després	80
38. Agònic Unamuno	82
39. Cartes a Mahalta	84
40. Incerta glòria	86
41. La dignitat moral de Joaquim Ruyra	88
42. Aquell gener del 39	90
43. El passat existeix	92
44. Demanar perdó	94
45. Carles Fontserè, a contracorrent	96
46. L'assassí de Trotski	98
47. Espriu, el 1947	100
48. Frederic-Pau Verrié	102
49. Estimat amic	104
50. Pla i la burgesia	106
51. Pla, sentenciós	108
52. Art i circumstància	110
53. A Vichy	112
54. Amnistia general	114
55. Art i guerra freda	116
56. Vallès Rovira, crític	118
57. Classicisme: a favor i en contra	120
58. Marta Harnecker	122
59. Maig del 68	124
60. El Premi Nobel: «en orientació ideal»	126
61. El Nobel a Bob Dylan	128
62. Appelfeld sobreviu	130
63. On vivim	132
64. Marc de referències	134
65. Vins de pac	136
66. La pedra seca	138
67. Una llengua remota: l'occità	140
68. Dos escriptors amb accent (J.-D. Bezsonoff i J.-L. Lluís)	142

69. Llengua específica	144
70. Una miscel·lània en honor de J. M. Pujol	146
71. Miró a Mont-roig del Camp	149
72. El Miró de Mont-roig	151
73. El prodigiós tió	153
74. Honor de cavalleria	155
75. Walt Whitman	157
76. Rocker i escriptor	159
77. Interpretant <i>Les Illuminations</i> de Rimbaud	161
78. Palazzo Catany	163
79. Carner, prosa	165
80. El retorn de Carner	167
81. Els Fenosa	169
82. El cas Capdevila (J. M ^a)	171
83. El misteri d'Ors	173
84. D'Ors, Pla, Gaziel	175
85. L'Erasme de Sueca	177
86. Fuster i la crítica	179
87. Ser bibliòfil	181
88. Exlibris	183
89. En la mort de Manuel de Seabra	185
90. Evtuixenko	187
91. Màrius Sampere fa anys (89)	189
92. Joan Alcaraz i l'art de fer preguntes	191
93. Uns altres homenots	193
94. Fages de Climent revisitat	195
95. Arimany, poeta i editor	201
96. Si això és Mir... ..	203
97. Subirachs	205
98. Titànics	207
99. Riera i Morè, en el camí de Montaigne	209
100. Steiner, 90 anys	211
101. Llegint Lluís Duch	213
102. Tàpies, punt zero	215
103. Tríptic de Tàpies	217
104. Tàpies, mística i compromís	219
105. Vistes al mar	221
106. «Blau marí» d'August Bover	223
107. Giuseppe Tavani	226
108. Tres cants espirituals	228

109. Dia Orwell	230
110. El túnel de l'evasió	232
111. Camus, cent anys	234
112. El mestre de Camus	236
113. Casaldàliga segons Escribano	238
114. Un missioner d'extraradi (Narcís Sayrach)	240
115. Una tarda a l'Institut (d'Estudis Catalans), el 1991 ...	242
116. Eco, el polígraf	244
117. Lletres	246
118. Tots i totes (desdoblament i/o masculí genèric)	248
119. Maria-Aurèlia	250
120. Memòria de Maria-Aurèlia Capmany	252
121. Pedrolo, cent anys	255
122. Més inèdits de Pla	257
123. De cara a Frankfurt 2007	259
124. El català: una obligació constitucional	261
125. Catalunya i l'Espanya plural	263
126. La derogació de l'Estatut	265
127. Les memòries de Maragall	267
128. La vella piràmide	269
129. Contra el sectarisme	271
130. Repensar Catalunya, encara	273
Índex onomàstic	281

1. La cultura que ens salva

S'acaba l'era de l'estúpid Trump i s'acabarà també aquesta pandèmia (2020). En sortirem, segur. Però en sortirem com després d'una llarga guerra de desgast, malmesos i amb milers de víctimes. Les seqüeles d'aquest període de crisi sanitària seran severes, en el terreny econòmic, el social i el psicològic. Tant de bo que hàgim après què és l'important i què no, en la vida.

Siguem optimistes i pensem que en sortirem, d'aquest desastre. Que en sortirem més conscients de la realitat, més resilients, més creatius, més solidaris. Per molt negre que ens ho pintin les dades, hi ha futur. Encara que no sabem quin futur. Potser tan sols el futur que nosaltres mateixos, cada un de nosaltres, siguem capaços de crear.

Fins ara la humanitat s'ha anat tirant pel cap antagòniques idees del demà. Durant segles hem cregut que el món per venir seria millor que el passat. Que el progrés ens alliberaria de servituds i ens portaria la felicitat. Però aquest ideal ha entrat en crisi amb la crisi del creixement pel creixement, que s'està demostrant ja insostenible.

L'ús i abús de la materialitat del món ja no dona per a més. Podem ser optimistes? A curt termini, no ho sembla. Segons el pensador florentí Giovanni Sartori (1924-2017), l'espècie humana està en vies de desaparició. En el seu assaig *La terra explota*, diu Sartori que el planeta terra quedarà «literalment arrasat en tot just un segle».

Si no modifiquem les nostres actituds, si no frenem el nostre instint depredador, adverteix Sartori que estem a punt de perdre la nostra condició d'«homo sapiens» a favor de la d'«homo stupidus». S'apunta també, a l'advertència, Vittorio Andreoli en el seu

assaig *Homo stupidus. L'agonia di una civiltà*. Mals auguris per a la supervivència de l'espècie. I de la civilització.

No hi ha més sortida que la cultura. Però la cultura entesa no tan sols com a distracció o fugida de la realitat, sinó la cultura entesa fonamentalment com a atenció, reflexió i creació de consciència. O com a projecció i recreació d'un món en el qual per fi deixem d'ignorar que també nosaltres som part d'aquesta naturalesa que maltractem.

Cal tornar a les fonts d'allò més autèntic. Convé procedir immediatament a la «conversió ecològica» a què ha exhortat el Papa Francesc en la seva encíclica *Laudato Si*. Només si aconseguim reconciliar-nos amb el nostre ésser profund, amb la nostra naturalesa domesticada per la cultura, arribarem a salvar-nos de la nostra pròpia condemna a l'autodestrucció.

La cultura ha estat, històricament, un refugi contra l'estupidesa, ens ha salvat de la barbàrie i de la desolació en les més difícils circumstàncies. Aplaudim el personal sanitari. També hauríem d'aplaudir, encara que sigui en silenci, tot el personal de la ciència i de la cultura. Sense música, sense teatre, sense dansa, sense art, sense llibres, què seria de nosaltres? La cultura, en el més ampli sentit, salva vides.

2. La veritat

En el món continua havent-hi més interessats a ocultar veritats que a explicar-les. Fins i tot en el món de la ficció, que és —o hauria de ser— l'art de la veritat de la mentida. Ens interessem de veritat per la veritat? Ens interessem de veritat per distingir, tant com ens sigui possible, entre el que és veritat i el que és mentida? Ens interessem, de veritat, per saber?

En realitat, què és «la» veritat, sinó la veritat que creiem saber? La veritat són els fets objectius, sí, però també la interpretació —subjectiva— dels fets: una veritat subjectiva que esdevé objectiva quan arriba a instal·lar-se com la interpretació dominant, estigui o no d'acord amb la veritat estricta dels fets realment ocorreguts. D'aquí ve la dificultat d'una història única que sigui vàlida, i indiscutible, per a tothom. Perquè la història no són només els fets sinó que són els fets interpretats: la història és interpretació.

El nord-americà Richard Rorty, un dels grans filòsofs del darrer terç del segle xx, va fer d'aquest tema la premissa de la seva filosofia: la veritat és quelcom que es construeix, i no quelcom ja acabat. Vist així, la construcció de la veritat, més que la seva revelació, vindria a ser un dels grans i més difícils esforços humans.

Per a un pragmatista antidogmàtic com Rorty, el criteri fonamental de veritat és l'eficàcia d'una acció o l'eficiència d'un ús. Són els resultats, i no els principis, els criteris que estableixen la veritat. Cosa que planteja un gir copernicà al criteri tradicional de veritat, segons el qual hi ha veritat com hi ha mentida, sense matisos ni terme mig.

Ara trontolla aquest concepte clàssic de veritat. De la veritat en el sentit que l'han conceptuada des de Descartes a Popper (que l'entén com a subjecta a la prova de la falsació, o sigui a la prova

del cotó de l'experiment i, en definitiva, a l'imperatiu de la lògica).

Per sort, continua ben viva «la persecució (desinteressada) de la veritat» com a fonamental inquietud dels humans, tal com la pensa George Steiner a *Nostàlgia de l'absolut*. Trobar la veritat —li sembla— és un impuls natural que es troba imprès en el nostre cervell.

Volem saber la veritat, sí, però alhora temem trobar-la. Així que ens en retenim, tot enyorant l'edat perduda de la nostra innocència, quan saber o no saber no depenia de nosaltres sinó que aquest saber innat es trobava incorporat al nostre ésser com una mena de ciència infusa.

Aquesta por d'anar a la recerca de la veritat per por de trobar-la és una de les pors més inconscients de la nostra època. I és que trobar la veritat (una veritat qualsevol, o allò que cadascú pugui creure com a veritat) compromet. I el compromís exigeix, sempre, una resposta personal.

És això el que temem. O allò que més temen els qui prefereixen viure en la mentida (o fugir del món de les mil maneres que avui tenim al nostre abast) abans que afrontar la realitat i assumir-la tant com sigui possible. La veritat és, també, una construcció social. I demana, amb raó, la implicació de tothom.

3. El jutge Virata

Deu ser difícil ser jutge. Entre altres coses perquè un jutge, com tot ésser humà, ha de poder anar a dormir cada nit sense problemes de consciència. Arran de la mort del jurista Guillem Vidal, ha explicat (2007) el periodista Francesc Peirón que aquell que va ser durant deu anys president del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, «sempre discret sobre assumptes professionals, en una ocasió es va sentir obligat a explicar un cas aliè».

«Necessitava alleugerir-se d'una càrrega. Sense perdre la discreció —no va donar el nom ni la destinació del afectat— va treure la qüestió d'un jutge, amb un brillant historial, que havia acudit al seu despatx per explicar-li que ja no sabia fer sentències: «escolto l'advocat defensor i crec que l'acusat és innocent, però escolto el fiscal i ho tinc clar: és culpable»».

Àrdua sentència! Es tracta de jutjar la transgressió —o no— de la llei, o qui té més o menys responsabilitat en un suposat delictes. On és la veritat del que va passar? Per què la veritat del que va succeir l'estableix precisament la sentència del jutge, que de fet és, poca broma!, paraula convertida en acte. Però ¿com pot fonamentar-se, al cent per cent, la culpabilitat del condemnable o la no culpabilitat de l'absoluble? A més a més dels arguments racionals, la subjectivitat i les impressions personals, si no el prejudici, ai!, també compten.

Amb la raó ens ho podem explicar tot. I ens podem enganyar molt. Això ja ho sabien els sofistes, els filòsofs anteriors a Sòcrates, que eren grans experts en oratòria i en patinatge artístic amb els sil·logismes. Al senyor jutge dotat d'una certa complexitat humana li sembla que, si argumenten prou bé els seus punts de vista, fiscal i defensor tenen raó simultàniament. I és possible que

tots dos la tinguin, si més no en part. Llavors, com discernir? El discerniment, que és la major claredat mental desitjable, ve a ser la facultat superior de la ment evolucionada. Però això és una cosa que no s'ensenya a cap universitat, com tampoc l'ull clínic dels metges.

El problema que se li plantejava a aquell jutge hiperescrupolós, hipersensible a l'error humà, és un problema de primera magnitud. No sentencien ja les Escriptures que «no jutgeu i no sereu jutjats»? Davant dels problemes morals que planteja jutjar algú que bé podríem ser també nosaltres, un jutge amb una empatia no totalment endurida per l'ofici podria arribar-se a plantejar fins i tot la renúncia per objecció de consciència. És el que li passa a Virata, el protagonista d'*Els ulls del germà etern*, la narració del gran Stefan Zweig.

En aquesta llegenda, Virata comença sent el millor guerrer de Rajputa. Un dia es veu il·luminat sobtadament pels ulls oberts del cadàver del seu propi germà, al qual ha donat mort de manera involuntària. Així que decideix llançar la seva espasa al riu des d'un pont simbòlic i renunciar a la milícia, ja que «la violència és enemiga del dret». I, nomenat pel rei, es fa jutge. Durant set anys és el magistrat major del regne, fins que un condemnat li etziba: «Com pots saber tu el que és mentida i el que és veritat, quan el teu saber només es fia de la paraula dels humans?»

El jutge Virata aprèn que tota justícia humana és només aproximativa. Però la moralitat de Zweig és clara: és preferible l'acció, fins i tot a risc d'error, que la inacció. No hi ha escapatòria: fins i tot el no fer és també fer.

4. Antígona

Traumatitzat per la tragèdia col·lectiva, Salvador Espriu va escriure la seva *Antígona* en una setmana, entre l'1 i el 8 de març de 1939. Milers de vençuts encara creuaven la frontera. Feia uns trenta dies que havia caigut Barcelona, alliberada de la fam. La guerra civil, però, encara no s'havia pogut donar militarment per acabada. Ara (abril 2019) ha fet vuitanta anys.

La tragèdia d'Espriu sobre l'heroïna de Sòfocles no va poder ser publicada fins al 1955, pel benemèrit Moll, a Mallorca. Després la va retocar en diverses ocasions. Recordem la història, el final del mite: Creont, rei de Tebes, ha decretat que dos germans que han mort a mans l'un de l'altre rebin un tracte pòstum diferent. Etèocles, l'amic, rebrà honors pòstums. Polinices, l'enemic, no podrà ser enterrat.

Espriu tenia al cap tots dos bàndols de la guerra civil. I fa dir a Creont, el manaia que es vol perpetuar de cabdill: «Convé al poder sorgit d'una dura contesa vetllar que no es revifin vestigis de caliu sota la cendra. Cal que dicti cruels lleis per mantenir en silenci els llavis del vençut.». I una veueta de la camarilla assevera: «la victòria és l'última raó de la veritat».

La veritat, la sentencien els fets, sí. Tirèsias, l'endeví que no hi veu amb els ulls, pregunta retòricament a l'acomodatí acompanyant d'Antígona si no sap que hi ha una llei que priva la despulla de Polinices «de la pietat dels plors i del repòs». I Antígona, interrogada sobre si respectarà la llei, respon: «Tots ens devem primerament a les lleis eternes».

I aquest és el conflicte. Antígona, creient en un ideal de justícia superior, vol enterrar el seu germà Polinices. Fidel als antics preceptes, es proposa donar sepultura al cadàver —que etimològica-

ment vol dir «carn donada als cucs»— i no que sigui abandonat, nu, a la voracitat dels voltors. Però Creont no és interpretable: «He parlat, i ara la meua paraula és llei» —fa.

Entre els molts escrits que el mite d'Antígona ha generat, em quedo amb aquest de Marguerite Yourcenar que sembla tenir present la Pietà de Miquel Àngel: «Ella s'inclina sobre ell com el cel sobre la terra, tornant a formar així en la seva integritat l'univers d'Antígona [...] Els seus braços prims alcen treballosament el cos que li disputen els voltors; porta el seu crucificat com qui porta una creu [...] Creont veu arribar aquell mort sostingut per la seva ànima immortal. S'hi abalancen uns pretorians, que arrossegueu fora del cementiri aquesta gàrgola de la Resurrecció».

Antígona es rebel·la, seguint la seva consciència, en nom d'una igualtat que ens fa tots iguals davant la incontestable llei de la mort. És el seu un desafiament a la ignominiosa deshumanització del derrotat. En Antígona ja batega la pietat que és axial en el missatge cristià. Fidel a la germanor, intenta superar una llei antiga que s'ha revelat inhumana. Hi ha un estadi moral superior en qual la humanitat no es regeix per la venjança sinó per la misericòrdia.

5. Espanyes medievals

«Franc», a la primera Edat Mitjana, era «home lliure». La majoria de la gent d'aleshores eren serfs de la gleba, propietat del mateix amo de la finca a la qual estaven adscrits. I el que s'ha anomenat Reconquesta va ser també el procés pel qual aquestes relacions van canviar. Fins que va ser abolida, entrat ja el segle xv, la vella servitud dels pagesos de remença.

Però aquest procés, que és paral·lel a la recristianització del territori, va durar segles. Els territoris recuperats de la dependència islàmica van anar-se repoblant no pas amb gent que venien del nord, sinó amb mossàrabs que venien del mateix sud. I que abans havien estat cristians, però de l'heretgia arriana. Per la qual cosa s'havien assimilat a l'islam.

El comte don Julián, que Juan Goytisolo ha reivindicat en una novel·la, va ser el primer a cooperar amb els musulmans: ja en el segle viii els va obrir les portes de la Península. Però això perquè una part dels visigots els havien demanat ajut. S'ha dit poc que la conquesta àrab de l'antiga Hispània —amb capital a Toledo— va començar per les pròpies dissidències internes.

Tota la història de l'anomenada Reconquesta, entre el segle viii i el xv, pot llegir-se en clau de guerra civil. Des del començament del procés fins a la seva consumació a Granada s'estan enfrontant no només cristians i musulmans sinó també dues concepcions d'Espanya: la càntabro-astur al costat de la no romanitzada dels bascos i la diguem-ne carolíngia o mediterrània.

La primera és la que fonamentarà l'uniformisme. El beat de Liébana la va dotar d'un corpus doctrinal de molt de pes, amb Pelayo i Covadonga com a grans mites. Ho diu F. F. Maestra en la seva revulsiva *Contrahistòria gòtica*, que posa en relleu que ja

mil anys enrere van existir dues Espanyes: la castellano-lleonesa (que vol reconstruir tan sols formalment el regne visigòtic) i la catalano-septimana, que és la que representa més autènticament l'esperit de la vella Gòtia com a síntesi dels mons romà i germànic.

Entre la Ibèria romana i l'Espanya moderna hi ha «les Espanyes medievals» —per dir-ho amb el títol de B. F. Reilly que acaba de traduir el grup 62—. Però són bàsicament dues les idees-força que es disputen més o menys sordament l'herència de la monarquia toledana (on el poder del rei no era absolut perquè tenia per damunt el poder de la llei). És una lluita político-ideològica que arribarà fins al nostre segle mateix, però que entre el xv i el xvi va decantar la balança a favor del cesarisme i contra el pactisme, per dir-ho amb l'antonòmia de Vicens Vives.

L'Espanya de Franco va restaurar no pas l'Espanya de la unitat visigòtica sinó una Espanya idealment monolítica en la qual, com va dir el professor Maravall, «la ilusión del legado gótico obra ciertamente como un mito». Don Ramon d'Abadal ja va assenyalar quines havien estat les bases de la castellanització d'Espanya. I, si es vol, fins de l'Amèrica colonitzada. I el mateix Sánchez Albornoz no va deixar d'observar que en la construcció de l'estat únic a càrrec de Castella «la acción del germanismo se tradujo por una exaltación desbordante de los apetitos, en detrimento de aquel luminoso proceso de conciencia que Roma le había querido legar».

F. F. Maestra mostra ara (1997) que en el procés de construcció de la unitat del que hauríem de dir-ne les Espanyes, Castella ha representat la «barbarie primitiva», «lo dionisiaco salvaje», mentre que «lo apolíneo civilizador, ese luminoso proceso de conciencia y esa voluntad iluminada por la madurez de la razón, lo que Roma dejó por herencia, eso está representado en la Península por Cataluña».

La cultura que ens salva i altres escrits combina la nota d'actualitat amb el referent històric. El recull continua *Glossari d'escriptors catalans del segle xx* (2003), *A punta d'espasa* (2005), *Pedra sobre pedra* (2007), *Sobre Maragall, d'Ors, Espriu, Porcel i altres* (2013), *Columnes i davantals* (2015) i *Senyes i aproximacions* (2018), tots ells en aquesta mateixa col·lecció. «Des del punt de vista intel·lectual, Oriol Pi de Cabanyes és, sense dubte, l'escriptor més preparat de l'anomenada Generació dels 70, la generació que ell mateix va ajudar a definir» (Agustí Pons). «Novel·lista, contista, assagista, historiador, memorialista, cronista de viatges, crític d'art i literatura, i articulista, Pi de Cabanyes és autor d'una obra general de gran diversitat, fecunditat i qualitat. I el que acabo de dir no és pas del domini comú com hauria de ser» (Sam Abrams).

L'obra assagística de Pi de Cabanyes «ens remet a una gran època de l'assagisme català: alegria de contar, felicitat bibliogràfica, alegria d'haver llegit molt. Podríem dir que l'estil de l'autor prové d'aquells prosistes que ara ens manquen i que ens guiarien millor que els boxadors de les xarxes». (Andreu Navarra)

ISBN 978-84-9191-196-8

9 788491 911968

1 6 5 2 0

520

BIBLIOTECA

SERRA

D'OR